

ISTORIKAS ALFREDAS BUMBLAUSKAS APIE HYMANO PROJEKTO ATMETIMĄ

Lietuvos Tūkstantmetis: dvi atmetos alternatyvos

[...] 1921-ųjų gruodžio 24-oji

1921 m. gruodžio 24 d. Lietuvos vyriausybė savo notoje Tautų Sąjungai pranešė, jog „... iš pamatų ir visomis pusėmis apsvarsčiusi aukščiau minėtą Tautų Sąjungos Tarybos pasiūlymą, Lietuvos vyriausybė jaučiasi priversta su giliausiu pasigailėjimu pareikšti, kad ji negali priimti jai rekomenduoto susitaikymo“¹. Čia buvo turimas galvoje vadinamasis Pauliaus Hymanso² projektas³, pateiktas deryboms 1921 m. rugsėjo 8 d. Ženevoje. Aišku, tai buvo Kūčių vakaro belaukiančios Vyriausybės noras „be skolų“ sulaukti Kalėdų. Esmingai apsipręsta pora dienų anksčiau – 1921 m. gruodžio 22 d. įvyko balsavimas Lietuvos Seime. Visos partijos vienu balsu pasisakė prieš Hymanso projektą⁴.

Ko buvo atsisakoma? Hymanso projekte buvo pripažįstamos savarankiškos Lietuvos ir Lenkijos valstybės, tarp kurių siena pradedant vadinamąja Curzono linija⁵ eina iki Nemuno, aplenkiant Gardiną vėlgi Nemunu iki Berezinos įtakos ir toliau tiesiai į rytus iki Rygos sutartimi nustatytos sienos, valstybių ryšys yra tik bendros Užsienio reikalų bei Ekonominės tarybos, kuriose valstybės turi po lygiai narių, šios institucijos turės tik studijuoti klausimus, kurie domina abu kraštus, jos skirtos „periodinėms vyriausybių konfederacijoms“, o karo reikaluose kalbama apie „kooperaciją“. Lietuvos valstybėje – dvi oficialios kalbos: lenkų ir lietuvių. Vilnius – Lietuvos sostinė, Vilniaus kraštas, nors ir vadinamas kantonu, yra Lietuvos dalis, turinti teritorinę autonomiją. Jo, o kartu ir Lietuvos, rytinės sienos brėžiamos pagal

¹ Lietuva. 1921, gruodžio 31, Nr. 294 (822), p. 1.

² Paulis Hymansas – Belgijos užsienio reikalų ministras, Tautų Sąjungos pirmininkas 1920–1921 m., o kartu Tautų Sąjungos įgaliojtinis Lenkijos ir Lietuvos konfliktui dėl Vilniaus spręsti.

³ Projekto tekstas prancūzų kalba spausdintas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos leidinyje: *Conflit Polono-Lithuanien*. T. 1. *Question de Vilna 1918–1924*. Kaunas: Ministère des affaires étrangères, 1924, p. 250–256; Projekto tekstą anglų kalba Ženevoje leistame 1921 m. rugsėjo 8 d. Tautų Sąjungos komunikate (*Societe des Nations. Différent entre la Pologne et la Lithuanie: Project d'accord préparé par M. Hymans = League of Nations. Dispute between Lithuania and Poland: Draft Agreement prepared by M. Hymans, Geneve, 1921*), taip pat rugsėjo 14 d. komunikatą su lietuvių delegacijų siūloma redakcija iš Jungtinės Karalystės Nacionalinio archyvo parūpino Andrius Grodis. Už kopijas jam nuoširdus ačiū. Laikraštinės projekto publikacijos: Lietuva, 1921, rugsėjo 9, p. 1; *Laisvė*. 1921, rugsėjo 11, p. 1.

⁴ *Grodis A. Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920–1926 metais: nuo modus vivendi paieškų iki nuolatinės konfrontacijos // Lietuvos istorijos studijos. 2008, t. 21, p. 50.*

⁵ Šiuo terminu buvo apibūdinama Lenkijos ir Lietuvos riba palei Seinus, nustatyta vokiečių diplomatų Kaune ir Varšuvoje 1920 m. rugsėjį, siekiant sulaukyti lenkus nuo pakartotinio puolimo rytų kryptimi. Žr. *Senn A. E. Dél pavadinimo „Kerzono linija“ // Lietuvos istorijos studijos. 1992, Nr. 1, p. 19–20.*

nustatytas Lenkijos ir Sovietų Rusijos 1921 m. kovo Rygos sutartimi⁶. Tai reiškia, kad Lietuvos sienos eina dar 30–70 km ryčiau nei nubrėžtos 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos sutartyje. Papildomame Hymanso projekto protokole teigiama, kad „visi Vilniaus kantoną okupavę daliniai, kilę ne iš šios teritorijos, turi būti kiek galint greičiau atitraukti“. Taigi, Lietuvą su Lenkija pagal šį projektą jungia net ne federacija, o tik vyriausybių pasitarimai – „konfederacijos“, ir kariuomenių „kooperacijos“. Vadinasi, šį projektą net nebūtina vadinti „federalistiniu“. [...]

Aleksanderio Demandto suformuluotos alternatyvios istorijos sampratos požiūriu manytina, kad yra svarstybinės ir dvi XIX–XX a. Lietuvos istorijos datos: 1) 1792-ųjų liepos 23-iosios lemtingas pasitarimas Varšuvoje, kuriame nutarta nebesipriešinti LLV–Rusijos kare. 2) 1921-ųjų m. gruodžio 24 d. Lietuvos Vyriausybė praneša Tautų Sąjungai, kad atsisako siūlomo Paulio Hymanso antrojo projekto dėl Vilniaus. 1792-ųjų liepos 23-ioji totaliai atitinka alternatyvios istorijos kriterijus – viską lėmė septynių balsų persvara prieš penkis. Iš esmės šiuos kriterijus atitinka ir antroji data, nes dar 1921 m. lapkričio 4 d. Lietuvos politinis elitas pasisakė už Hymanso projektą. Abi šias datas sieja ne tik tai, kad jos yra pralaimėjusių istorinių tendencijų atspindžiai, bet ir tai, kad jos abi nefigūruoja Lietuvos istorinės atminties modeliuose. [...]

1921-ųjų gruodžio 24-osios ir į ją vedusių procesų sisteminių tyrimų visai nėra. Taip ir neatsakyta į klausimą nei dėl „visuomenės pasipiktinimo“ veiksnio, nei dėl atentato prieš Ernestą Galvanauską. Visas nutylėjimas aiškiai grįstas sovietinės istoriografijos maskvocentrine arba tautininkiškos istoriografijos kaunocentrine pozicija. Ši tik deklaratyviai siekė Vilniaus, o kaip tik tuo metu susiformuoja nuosekli Vaižganto „gamtinės lietuvybės“, atsisakančios Vilniaus, koncepcija, o kartu atsisakoma Antano Viskanto LDK atkūrimo projekto. Šiose perspektyvose nutylimas Maskvos diplomatijos veiksnys ir manipuliacijoms prielankus „antilenkiškas“ žemės reformos kontekstas. [...]

(Iš: *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2009, nr. 23, p. 127, 144-145, 156-157).

⁶ Project d'accord préparé par M. Hymans..., p. 1.

